

Eduard Douwes Dekker – Multatuli (1820-1887)

vyrůstal v době, kdy se zintenzívnilo využívání produkce kolonií pro evropské trhy tak, že domorodé obyvatelstvo Nizozemské Indie sužoval hladomor, a celkem blahobytný život mateřské země, Nizozemska, ačkoli ještě profitoval z obchodu s koloniemi, procházel vleklou kulturní krizí.

Skutečnost, že biografie autorova vykazuje tolik shod s životní dráhou titulního hrdiny nejslavnějšího nizozemského románu vůbec – Maxe Havelaara – svádí k biografickému výkladu tohoto díla. Od dob amerického New Criticismu¹ je však “Biographical Fallacy” považována za nepřipustné zkreslení při vnímání díla. I pokud však odhlédneme od biografického pozadí, jež jistě přispělo k popularitě díla, a soustředíme se na čistě literární a jazykovou stránku díla, kvalita románu Max Havelaar zůstane nepochybná.

Mnoho Douwes Dekkerových biografů se na základě jeho života snažilo vyložit jeho dílo a přeli se, co je a není pravda o jeho životě, nakolik jsou zážitky Havelaarovy autentické a několik jen stylizací. Autorova vlastní snacha v knize *Pravda o Multatulim a jeho rodině* (Waarheid over Multatuli en zijn Gezin)² se snažila tuto vlnu biografického zájmu korigovat.

Zájem o Multatuliho vrcholí v 19. století u tzv. generace Osmdesátníků, srovnatelné s Českou modernou. **Van Deysse**, naturalista, redaktor časopisu *De Nieuwe Gids* (od roku 1885), spolu s Albertem Verweyem od r. 1894 dvouměsíčníku *Tweemaandelijks Tijdschrift* a autor naturalistických románů vydal roku 1891 pod pseudonymem A. J. studii *Multatuli*, jež od druhého vydání vycházela jako dva samostatné tituly *Multatuli en V. Lennepe* a *Multatuli en de Vrouwen* (Multatuli a ženy). Jeho generační druh **Willem Kloos** jeho biografické zaměření odmítl:

Co je nám po tom, zda byl autor Myšlenek rozmařilec nebo ješita, snilek nebo tyran, pozér nebo pošetilec, který se v běžném denním životě pokládal za bůžka? Co je nám po tom, jestli běhal za starými židovkami, chtěl jezdit v kočáře se šestisprežím, vydával tisíc zlatých tam, kde jich stačilo pět? /.../ To všechno nejsou věci, kterými uchvátil ducha, ovlivnil lid, zasloužil si místo mezi holandskými velikány. Ne, jen slova, jež z něho vycházela, když zasedal k psacímu stolu, jsou skutečnými a výlučně paměti hodnými činy Multatuliho. Ta je nutno studovat a jen v nich je možno najít, za jaké prvky naši vzdělanosti vděčíme osobě Douwese Dekkera.

Přestože tedy nebudeme dílo chápat pouze jako odraz autorovy **biografie**, měli bychom ji přece jen znát, protože nám umožní pochopit přinejmenším prostředí, se kterým se Douwes Dekker vyrovnává.

Eduard Douwes Dekker se narodil 2. března 1820 v Amsterdamu v rodině kapitána nizozemského obchodního loďstva. Po nedokončených gymnaziálních studiích a odjel v osmnácti letech na otcově lodi do tehdejší Nizozemské Indie, kde si v Batávii našel místo a začal velice slibnou kariéru jako nizozemský koloniální úředník. Jako dvaadvacetiletý se dal kvůli nešťastné lásce přeložit ve funkci kontrolora do Natalu na Sumatru. Nizozemský kontrolor byl v té době mocný pán, ale mladý a nezkušený Douwes Dekker byl po roce zbaven své funkce pro nesrovnalosti v účetnictví a odvolán do Batávie, kde se 1846 oženil se zchudlou baronkou Tjanjor Everdinou Huberte van Wijnbergenovou, svou Tinu. Již z doby

¹ W. K. Wimsatt; M. Beardsley, 1946

² MULTATULI. - DOUWES DEKKER, ANETTA. De waarheid over Multatuli en zijn gezin. Een antwoord aan: Juliu Péce, Menno ter Braak e.a. van de schoondochter. 's-Grav., W.P. van Stockum, 1939. (de weduwe van Eduard Jr., geb. Post van Leggelo)

1937 ook het werk van Dr. Julius Péce, Multatuli en de Zijnen, verdediging van Multatuli. Menno ter Braak, Multatuli en zijn Zoon, 1938.

jeho prvního pobytu v Batávii a z krátkého působení v Natalu pochází první publikace - *Volné listy z deníku starého muže (Losse bladen uit het dagboek van een oud' man 1841—1845)*, v nichž se misty stylizuje do role neúplatného kritika, jakou známe z jeho vrcholného díla. Po krátkém období ve funkci asistenta rezidenta na Ambonu v roce 1852 onemocněl a tři roky pobýval v Evropě. Spekuloval a stal se členem zednířské lóže. Po návratu do Východní Indie se prostřednictvím své ženy dostal do styku s generálním guvernérem Duymaerem van Twistem, který ho **v lednu 1856 jmenoval asistentem rezidenta v Lebaku, aby až v dubnu téhož roku** – po konfliktech vyličených mj. v románě – **musel požádat o uvolnění z funkce.**

Domorodé obyvatelstvo žilo na Jávě v nepředstavitelné bídě a útisku a pod dvojitým tlakem – nizozemských kolonizátorů a domorodých regentů. Nový zástupce rezidenta se nechtěl s daným stavem smířit, a pustil do pokusu o nápravu, aniž by spolupracoval se svým nadřízeným. Za hlavního utiskovatele považoval místního regenta. Výsledkem bylo, že nizozemská koloniální správa nechala raději padnout nahraditelného úředníka, než by riskovala konflikt s domorodou hierarchií. Douwes Dekker musel sám požádat o propuštění ze služby a vrátil se do Evropy. Snažil se uchytit jako novinář, ale proslavil ho až jeho román, který napsal co by chudý autor v bruselské mansardě během několika týdnů v roce 1859.

Román se nazývá *Max Havelaar neboli kávová burza nizozemské obchodní společnosti* (Max Havelaar of de koffyveilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij, 1860, česky kompletně 1947, 1974).

Rukopis ocenil Jacob van Lennep. Tento vydavatel a překladatel Byrona, Scotta, literární historik, vlivný politik a advokát se spontánně nabídl, že zařídí jeho vydání. Lennep chtěl posílit fikcionální charakter knihy, a proto vyškrtal mnohé zeměpisné názvy a letopočty. Dal knihu vytisknout téměř jako bibliofili, stála čtyři guldeny a mohli si ji koupit jen bohatí čtenáři. Poselství se tak hned nedostalo k tak širokému čtenářskému publiku. Multatuli byl sice hodnocen jako originální spisovatel, ale jeho poselství o utlačování domorodců nedopadlo na úrodnou půdu. Teprve v roce 1874 se podařilo novému vydavateli G. L. Funke koupit zpět autorská práva a ve čtvrtém vydání (1875) mohly být Lennepovy zásahy odstraněny. Autor, jenž se stylizuje v závěru svého díla jako zastánce vykořisťovaných, tedy před rokem 1875 sotva mohl být spokojen s recepcí svého díla:

*„Ano, chci, abych byl čten! Chci, aby mě četli státníci, kteří jsou povinni všimnout si známek doby ... znalci literatury, kteří musí také jednou nahlédnout do knihy, o níž se mluví tolik špatného... obchodníci, kteří se zajímají o kávové dražby ... pokojské, které si mě půjčují za par centů. . . generální guvernér na odpočinku . . . ministři v aktivní službě a lokajové těchto excelencí. . . modloslužební kazatelé, kteří more majorum budou říkat, že se dotýkám všemohoucího boha, kdežto já se stavím pouze proti bůžkům, které stvořili ke svému obrazu... tisíce a desetitisíce exemplářů z rasy sucharských Droogstoppelů, kteří si budou i nadále známým způsobem brát k srdci jen svoje občůdky a spustí s ostatními nejprudší povyk, jak pěkné je to moje povídání ... členové shromáždění zástupců lidu, kteří musí vědět, co se děje ve velké zámořské říši, která patří k říši nizozemské. Ano, budou mě číst!
Jestliže dosáhnu tohoto cíle, budu spokojen. Neboť nešlo mi o to, abych psal dobře... chtěl jsem psát tak, aby to bylo slyšet. A jako člověk, který křičí: Chyťte zloděje!, se málo stará o st yl svého improvizovaného výkřiku k veřejnosti, i mně je úplně jedno, jak se bude posuzován způsob, kterým jsem křičel to své „Chyťte zloděje!“ [...] Čím hlasitější budou kritické hlasy rozčilující se nad mou knihou, tím lépe, poněvadž tím větší bude naděje, že budu slyšen. A to chci!³*

³ Wiegler, 322-323.

Po Van Lennepově smrti dosáhl Multatuli vytištění románu v dostupnějším vydání a hned první rok rozprodáno bylo dvacet tisíc výtisků, úspěch, jakého nebylo zaznamenáno v literární historii holandské literatury, poněvadž většina holandského obyvatelstva té doby nečetla skoro nic. Nejen silný apel však učinil z románu velkou literaturu. Kniha působí dodnes kousavě a vtípně, ale dokáže i dojmout. Právě toto spojení satiry, obžaloby a velkého romantického příběhu je jedinečné.

Vnímání Maxe Havelaara čtenářem je komplikováno složitou vyprávěcí situací, jež platnost jednotlivých výpovědí relativizuje, jak je obvyklé spíše v moderní literatuře, než v roce 1860. Max Havelaar je vyprávěn na několika rovinách.

Vypravěčem na první diegetické rovině je Batavus **Droogstoppel**, prototyp malicherného lakomce, jemuž schází jakákoli fantazie a který si nedostatek vlastního svědomí nahrazuje příklonem k přísné kalvinistické morálce, kterou ovšem chápe naprosto formálně. Jeho bohatství je mu např. dokladem vlastní vyvolenosti:

Wiegler, 253

Nevím, zda mne Sjalman viděl; rychle jsem ho minul a hleděl jinam a přešel o spreavedlnosti Boží, který by ho nenechal přexé běhat takhle bez zimního kabátu, kdyb byl více dával pozor a nebyl líný, pozdílý a churavý.

Jeho postavení v kanceláři s třinácti zaměstnanci a otce rodiny mu umožňuje kompenzovat si svůj komplex méněcennosti tyranizováním okolí. Droogstoppel se setká po mnoha letech se svým bývalým spolužákem **Sjaalmanem** (alter egem Maxe Havelaara), který mu svěří své rukopisy k vydání, protože sám na jejich publikaci nemá prostředky a vydavatelé nechtějí riskovat, že by vydání neprodali. Droogstoppela zaujme především „Správa o kávové kultuře ve správní oblasti Menado“. Droogstoppel, makléř na kávové burze, je tak nesympatický, že vše, co vysloví, chápe čtenář okamžitě jako projev primitivního misomusa a amorálního zbohatlíka, jenž parazituje na zemědělcích na kolonizované Jávě. Antiklerikální tendence románu je patrná rovněž z karikatury Wawelaara, kázajícího proti pohanům.⁴

⁴ Gott ist ein Gott der Liebe. Er will nicht, daß der Sünder verloren gehe, sondern daß er selig werde mit der Gnade in Christus, durch den Glauben! Und darum ist Nederlanden auserkoren, von den Unseligen zu retten, was zu retten ist. Dazu hat er in seiner unerforschlichen Weisheit einem Lande, klein von Umfang, aber groß und stark durch die Kenntnis Gottes, Macht gegeben über die Bewohner dieser Lande, damit sie, durch das heilige, nie genug gepriesene Evangelium, gerettet werden aus den Strafen der Hölle. Die Schiffe Nederlandens befahren die großen Wasser und sie bringen Kultur, Religion, Christentum zu den verirrtten Javanen. Nein, unser glückliches Nederlanden begehrt nicht für sich allein die Seligkeit; wir wollen sie auch den unglücklichen Geschöpfen der fernen Küsten mitteilen, die da gebunden liegen in den Fesseln von Unglauben, Aberglauben und Sittenlosigkeit, – und die Betrachtung der Pflichten, die demzufolge auf uns ruhen, soll den siebenten Teil meiner Rede ausmachen.«

Nämlich, was voraufging, war der sechste. Unter den Pflichten, die wir in Bezug auf die armen Heiden zu erfüllen haben, wurden genannt:

1. das Geben reichlicher Beiträge in Geld an die Missionsvereinigung;
2. das Unterstützen der Bibelgesellschaften, um diese instanzzusetzen, Bibeln auf Java auszuteilen;
3. das Errichten von Uebungsschulen zu Harderwijk für das koloniale Werbedepot;
4. das Schreiben von Predigten und religiösen Gesängen, geeignet, durch Soldaten oder Matrosen den Javanen vorgelesen oder vorgesungen zu werden;
5. das Aufrichten einer Vereinigung von einflußreichen Männern, deren Aufgabe sein solle, unseren verehrten König zu bitten:
 - a. nur solche Gouverneure, Offziere und Beamte zu ernennen, die man als fest im wahren Glauben ansehen könne;
 - b. den Javanen zu erlauben, die Kasernen, sowie die auf den Reeden liegenden Kriegsschiffe und Kauffahrer zu besuchen, um durch den Verkehr mit niederländischen Soldaten und Matrosen zu dem Gottesreich geleitet zu werden;
 - c. zu verbieten, daß Bibeln oder religiöse Traktate in Wirtshäusern als Bezahlung angenommen werden;

Druhou diegetickou rovinou je obsah rukopisů. Jsou to zážitky Sjaalmana ("Havelaara") jako assistenta-residenta v Nizozemské Indii a jeho láska k Tině.

Na třetí diegetické rovině je vyprávěn v sedmnácté kapitole tragický **příběh javanského páru Saïdjaha a Adindy**. Jejich tragédie vyplývá z postavení domorodého obyvatelstva. Saïdjahovu otci sebere regent posledního buvola, s nímž obdělával své políčko, a když se němě dožeduje svého zvířete před vchodem do regentova domu, je uvězněn a ve vězení umírá. Saïdjah se musí na tři roky rozloučit se svou snoubenkou Adindou, aby si jako sloužící v Batávii vydělal na nové buvoly. Po návratu na ni marně čeká u stromu katapa (srov. vyobrazení), jak byli domluveni. Když dorazí do vesnice a lidé mu začnou vyprávět o neštěstí v rodině Adindina otce, reaguje Saïdjah mlčením, nepřičetným smíchem a pak si už jen prozpěvuje. Zdá se, že zešílel. Našetřené peníze dá staré ženě, která o něho po návratu pečovala, a vydá se Adindu hledat na ostrov vzbouřenců, kam utekl Adindin otec s dětmi, když neměl na zaplacení daně z obdělávané půdy. Saïdjah je hledá, ale nalezne Adindina mrtvého otce, její, bratry a nahou zohavenou mrtvolu Adindy mezi ohořelými troskami domu⁵. Ze zoufalství se vrhne na vojáky, kteří se snaží zahnat ty povstalce, kteří ještě přežili do ohně, a vrhne se proti jejich bajonetům. Tento Saïdjahův příběh je romantizující obžalobou „lupičského státu na pobřeží mezi Východním Frískem a Scheldou“. Někdy bývá vydáván i samostatně a tvoří – vedle příběhu Havelaarova marného boje s koloniálním systémem – jednu ze dvou dějových os scénáře filmové podoby Maxe Havelaara z roku 1976 (režisér Fons Rademakers).

V jedenácté kapitole vypráví Havelaar krátký parabolický příběh **o japonském kameníkovi** (Paul Wiegler⁶ im Aufbau-Verlag 1951, s. 162, S. 172 v digitalizované verzi), jedná se tedy o

d. in die Bestimmungen über die Opiumpacht auf Java die Vorschrift aufzunehmen, daß in jeder Opiumkneipe eine Zahl Bibeln vorhanden sein müsse, im Verhältnis mit der vermutlichen Zahl der Besucher einer solchen Einrichtung; und daß der Pächter sich verpflichten müsse, keinen Opium zu verkaufen, ohne daß der Käufer ein religiöses Traktätchen dazu nähme;

e. zu befehlen, daß der Javane durch Arbeit zu Gott geführt werde;

6. das Geben reichlicher Beiträge in Geld an die Missionsvereinigung.

Ich weiß wohl, daß ich diesen letzten Punkt schon unter Nummer Eins aufgeführt habe; aber er wiederholte es, und solche Ueberzähligkeit kommt mir im Feuer der Rede sehr erklärlich vor.

⁵ Dt. Paul wiegler, 278/279: Als een spook waarde hy rond in de huizen die nog niet geheel verbrand waren, en vond het lyk van Adinda's vader met een klewang- bajonetwonde in de borst. Naast hem zag Sad'djah de drie vermoorde broeders van Adinda, jongelingen, byna kinderen nog, en een weinig verder lag het lyk van Adinda, naakt, afschuwelyk mishandeld...

Er was een smal strookje blauw lynwaad gedrongen in de gapende borstwond die een eind scheen gemaakt te hebben aan lange worsteling...

Toen liep Sad'djah eenige soldaten te-gemoet, die met geveld geweer de laatstlevende opstandelingen in't vuur drevan van de brandende huizen. Hy omvademde de breede zwaardbajonetten, drukte zich voorwaarts met kracht, en drong nog de soldaten terug met een laatste inspanning toen de gevesten stuitten tegen zyn borst.

En weinig tyds later was er te Batavia groot gejubel over de nieuwe overwinning die weer zooveel lauweren had gevoegd by de lauweren van 't nederlandsch-indisch leger. En de Landvoogd schreef naar 't Moederland dat de rust in de Lampongs hersteld was. En de Koning van Nederland, voorgelicht door zyn Staatsdienaren, beloonde wederom zooveel heldenmoed met vele ridderkruisen.

En waarschyglyk stegen er in zondagskerk of bidstond uit de harten der vromen dankgebeden ten-hemel, by 't vernemen dat "de Heer der heirscharen" weer had meegestreden onder de banier van Nederland...

⁶ Paul Wiegler, Redakteur der Prager Bohemia und Autor des Romans Das Haus an der Moldau (Bln. 1934. Ffm. 1991), wurde 1945 stellvertretender Chefredakteur des Ostberliner »Nacht-Expresß«, arbeitete als

čtvrtou diegetickou rovinu. Kameník se nechce smířit se svým těžkým osudem a anděl mu umožní stát se postupně boháčem, králem, Sluncem, mrakem, skálou, až si přeje stát se kamínkem a je smířen se svým s těžkým životem naplněným pracím. Ambice činí člověka nespokojeným, teprve když se jich vzdá, stává se moudrým.

Pátou vyprávěcí rovinu otevře na konci knihy sám Multatuli, aby obvinil úplatnou koloniální správu a její spolupráci s regenty. Když se sám ujímá pera, bere slovo mladému romantikovi Sternovi a distancuje se i od Sjaalmana, Šály, nebo od Ošáleného – jak vypočítal autor nového českého překladu z roku 1974 Miroslav Drápal jeho jméno. Pro domorodce žádá „záchranu a pomoc zákonnou cestou, kde je to možné... a zákonnou cestou násilí, kde je to nutné.“ Obrací se přímo na krále Willema III. a varuje ho, aby zabránil tomu, aby se jeho jménem páchaly v Indonésii zločiny. Sám o sobě prohlašuje: „Nejsem totiž básník zachraňující mouchy, nejsem rozněžnělý snílek jako zdeptaný Havelaar, který konal svou povinnost odvážně jako lev a teď zakouší hlad trpělivě jako svišť v zimě.“

Politické ambice Multatuliho, o kterých hovoří i ve svém románu⁷, nebyly úspěšné. Když na podzim roku 1860 kandidoval do parlamentu, získal pouhých deset hlasů. Až do své smrti pak brojil proti parlamentarismu. Děsil se liberálního režimu, která ve Východní Indii umožní jen další vykořisťování, a řešení spatřoval jen v osvíceném diktátorovi opírajícím se o disciplinované vojsko. Protože tyto jeho plány podporovaly jen jeho čtenářky, doufal, že bude možné sestavit ženské vojenské jednotky. Douwes-Dekker sehrál důležitou úlohu ve vývoji nizozemské ženské hnutí za emancipaci a ateistickém kroužku kolem časopisu *De Dageraad* (Rozbřesk), jehož redaktorem se stal. Jeho odpor k náboženství se projevil i v přání být zpopelněn. Když v roce 1887 zemřel, byl jako první Nizozemec zpopelněn v krematoriu v durynském městě Gotha, kde bylo v roce 1878 postaveno první krematorium v Německu vůbec.

V době, kdy mu spisovatelské a žurnalistické povolání bylo jediným zdrojem obživy, psal hodně a jeho *Kompletní dílo*, vydané až v letech 1950-1995, tvoří 25 svazků. Své dopisy mladičké neteři Sietske Abrahamsz a se své manželce Tine vydal pod titulem *Minnebrieven van Multatuli* (1861). Obsahují však i vyloženě politická vyjádření jako *Dějiny autority Geschiedenissen van Gezag* a rouhačské Ukřižování/ *Kruissprook*, nebo materiál k případu Maxe Havelaara.

Od roku 1870 žil Dekker se svou partnerkou Mimi trvale v Německu. Své zkušenosti z této

Theaterkritiker und Lektor im Aufbau-Verlag. Er war Mitbegründer des »Kulturbunds« u. der Zeitschrift »Sinn und Form«. Der Protagonist des einzigen Romans Wieglers, Josef Schandera, ist Jurist, liberaler Politiker und Verfechter eines Ausgleichs zwischen Deutschen u. Tschechen. Aufgrund einer Intrige wird er aus der Partei ausgestoßen, kehrt nach fünf Jahren Pariser Asyl nach Prag zurück und bemüht sich vergeblich um Rehabilitation. Das Schicksal Schanderas ist meisterhaft mit dem Verfall des Vielvölkerstaats verknüpft.

⁷ Pak bych požádal lid, aby mne vyslal do shromáždění, a třeba jen proto, abych mohl protestovat proti parlamentním zpávám, v nichž specialisté na východoindickou otázku překrucují skutečnosti a bych rozvinul nečeklanou myšlenku, že záleží na kvalitě takových zpráv. Abych protestoval proti nekonečným exopedicím a hrdinským činům, spáchaných na ubohých stvořeních, jež byla nelidským zacházením přinucena k povstání.

Dan zou ik aan dat Volk een plaats vragen in de Vertegenwoordiging! al ware 't alleen om te protesteeren tegen certifikaten van rechtschapenheid, die door Indische specialiteiten vice versa worden uitgereikt, misschien om op 't vreemd denkbeeld te brengen dat men zelf waarde hecht aan die hoedanigheid... Om te protesteeren tegen de eindelooze expeditien en heldendaden tegen arme ellendige schepsels, die men vooraf door mishandeling dwong tot opstand.

země, kam utekl před dvouměsíčním vězením za výtržnosti v amsterdamské opeře, shrnul ve svazku *Miliónové studie* (Millioenen-Studiën, 1873). Ve Wiesbadenu tak vznikly studie studie různých hráčských typů, číšníků a hostů v lázeňském městě.

Většinu svého žánrově těžko zařaditelného pozdního díla vydával Dekker pod názvem *Myšlenky (Ideën)*. V letech 1862—1877 jich vyšlo sedm objemných svazků. Kromě kratších postřehů, výpadů, a podobenství obsahuje i delší souvislé celky. Čtvrtý svazek obsahuje také drama *Škola panovníků (Vorstenschool)*, v němž se Multatuli pokoušel vymezit ideál osvícené panovnice.

Zápletkou k dramatu, napsaném blankversem, je dvorská intrika. Jeden z dvořanů naznačí, že ministerský předseda van Weert, s nímž královna do noci vyřizuje panovnické záležitosti – vždy ovšem v přítomnosti královny matky – má nedovolený vztah s královnou. Král George je šokován. Královnini odpůrci se snaží vyvolat skandál, královnini příznivci se snaží získat van Weertovi alibi. Švadlena Hanna má dosvědčit, že s ním měla schůzku. Královna intriganty odhalí a potrestá.

V jednotlivých svazcích *Myšlenek* je otiskován i *Příběh malého Waltra Pieterse (Geschiedenis van Wouterje Pieterse)*, studie zranitelného dítěte v prostředí drobného měšťanstva.

I když svou sociální angažovaností a ateismem stál blízko silícímu socialistickému hnutí a mezi socialisty měl i mnoho obdivovatelů, od socialismu se distancoval. Jeho chování a myšlení bylo totiž v jádru aristokratické.

V roce 1875, po smrti manželky Tiny, se konečně mohl oženit s Mimi Hamminck Schepel. Jeho mecenáš Zürcher mu umožnil, aby si v Nieder-Ingelheimu koupil dům. Teprve v posledních letech žil tedy Multatuli v poměrném klidu, bez existenčních starostí. Rozčarování nad malým společenským vlivem literatury a skutečnost, že úspěch románu, divadelní hry mu zajistil určité příjmy, vedlo k tomu, že za posledních deset let téměř nic nenapsal.

Aktualitu díla, plného nečekaných asociativně řazených spojení a exkurzů, dokládají návraty dalších generací k jeho dílu. S tímto cílem vznikla německá Multatuliho společnosti:

Erwin Leibfried / Universität Gießen

Wozu noch Multatuli? Zur Aktualität des Holländers heute

1992

Mitteilungen der Internationalen Multatuli-Gesellschaft - Ingelheim

Band I - Kolonialismus und Literatur

Herausgegeben von Bernd Schenk im 105. Todesjahr Multatulis

Erwin Leibfried / Universität Gießen

Multatulis Denksystem: Einige Hinweise auf Hauptmotive

Band V- Kolonialismus und Literatur 3

Meulen, Dik van der. 1998. „Multatuli und Thomas Mann“. In: *Holländer und Deutsche. Beiträge zur Multatuli-Forschung*. Hg. v. Bernd Schenk und Hans-Jürgen Fuchs. Fernwald: Litblockin, S. 86-96.

H. van Uffelen, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990*. 3 Bde. Münster 1993

